

AGNIESZKA BENDER* – LUBLIN

POLSKIE ŚLADY W SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ ŁASKAWEJ NA MENTORELLI¹

POLISH TRACES AT THE SHRINE OF OUR LADY OF GRACE OF MENTORELLA

Abstract

Mentorella is one of the oldest Marian shrines in Italy. Polish Resurrectionists have been ministering there for more than 160 years. According to tradition, the sanctuary stands at the site of the conversion of the Roman tribune Placidus (turn of the first and second centuries A.D.). Pope Gregory I the Great gave Mentorella to the Benedictines of Subiaco. Their 500-year stay left a legacy in form of fragments of ninth-century architecture, a Romanesque temple from the 12th century and several artefacts (the most important being a statue of Our Lady of Mentorella). The next keepers of the sanctuary were the Jesuits, who took care of the place until the order's suppression in 1773. A visible sign of their presence is the painting of St Stanislaus Kostka in the church. In 1857, Pope Pius IX entrusted the abandoned church and monastery to the newly formed Resurrectionist congregation founded by Poles. Owing to their efforts, the church buildings were renovated, and the church was decorated with paintings and artefacts made by members of the congregation and renowned artists, including Edward Brzozowski and Tomasz Oskar Sosnowski. Before 1970, stained glass windows were made, which were part of the celebration of the millennium of the baptism of Poland in Italy.

---

* Agnieszka Bender – dr hab. historii sztuki, Instytut Historii Sztuki, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: agbender@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0432-7436>

¹ Pragnę serdecznie podziękować księżom zmartwychwstańcom Adamowi Dźwignonowi i Bernardowi Hylle za umożliwienie poznania sanktuarium na Mentorelli i za wszystkie przekazane informacje na temat jego historii.

The earliest surviving entry of Karol Wojtyła in the guest book of the Mentorelli Shrine dates back to 1965. The hierarch visited the place more than 30 times, including eight times as pope. These were private visits, focused on prayer and rest. Currently, one can visit the so-called Papal Room, with collected artefacts of John Paul II. The 502 mountain trail named Sentiero Karol Wojtyła is also a reminder of his visits. The Pope is also commemorated by a bronze statue placed in front of the church entrance. Dozens of photographs of the visits by Pope John Paul II and Polish President Andrzej Duda to the shrine are on display in one of the rooms on the first floor of the monastery building.

Keywords: Mentorella; Marian shrine; Resurrectionists; church museum; John Paul II

Translated by Marek Robak-Sobolewski

*****

Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej na Mentorelli usytuowane jest w malowniczym krajobrazie na wschodnim stoku góry Guadagnolo, ok. 60 km na wschód od Rzymu, między Palestriną a Tivoli, w Górach Prenestyńskich, na wysokości 1018 m n.p.m. Jak to trafnie ujął jeden z dziennikarzy: „Prowadzi do niego karłowatymi serpentynami droga, na całej długości opatrzona ostrzeżeniem *caduta massi* – spadające kamienie”². Tym, co uderza po przybyciu do sanktuarium, są cisza i roztaczające się wokół rozległe widoki, z ubogą roślinnością i nagimi skałami. W oddali dostrzec można szczyty najwyższych gór Apeninów, niżej zaś ponad 30 miasteczek i wiosek, położonych na stokach wzgórz i w dolinach³. Wśród nich znajduje się Subiaco, ze słynną grotą Sacro Speco i opactwem założonym przez św. Benedykta z Nursji (480 – ok. 560).

Mentorella jest jednym z najstarszych sanktuariów maryjnych w Italii i zapewne na świecie, z którym blisko związane były losy trzech świętych, w tym jednego Polaka – św. Jana Pawła II, a w którym od ponad 160 lat posługują polscy zmarłychwstańcy. Zgromadzenie Zmarłychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa powstało w 1836 roku, wyrosło z ducha Wielkiej Emigracji, dla odrodzenia ducha religijnego, głoszenia Misterium Paschalnego i dawania o nim świadectwa. Innym celem było organizowanie prac w parafiach i działalność edukacyjno-wychowawcza⁴.

Z historią tego niewielkiego, trudno dostępnego sanktuarium wiąże się wiele legend. Nieznane jest pochodzenie nazwy „Mentorella”, ale istnieje kilka teorii na temat jej etymologii. Według jednej z nich wcześniejsza nazwa „Vulturella”,

² M. Radwan Rybiński, *Papież objazdowy i zakaz powszechny*, „Dziennik Polski”, 7.05.1999, <https://dziennikpolski24.pl/papiez-objazdowy-i-zakaz-powszechny/ar/2101420> (dostęp: 20.08.2021).

³ *Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej na Mentorelli*, <https://santuariodellamentorella.jimdofree.com/w-języku-polskim> (dostęp: 20.08.2021); B. Hylla, *Mentorella. Przewodnik*, Mentorella 2013, s. 1.

⁴ <http://www.zmarlychwstancy.pl/site/index.php/zgromadzenie/kim-jestesmy> (dostęp: 20.08.2021); R. Bender, *Chrześcijananie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia*, Warszawa 1975, s. 156-158; B. Micewski, *Zmarłychwstańcy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XX, red. E. Gilewicz, Lublin 2014, kol. 1457-1458.

„Bulturella” lub „Vultuvilla” wskazuje na imię Vult lub Vul, które nosił zaufany dostojnik króla Gotów Totila (?-552)⁵. Nawrócił się on pod wpływem spotkania ze św. Benedyktem i cudu za jego przyczyną na Monte Cassino, co miało miejsce w 534 roku⁶, i wybrał Mentorellę na swoją pustelnię. Kolejna teoria zdaje się wskazywać na obecność sępów w okolicy, bo łacińska nazwa „vultur” oznacza właśnie te ptaki⁷. Inne wytłumaczenie nazwy związane jest z nieistniejącym już średniowiecznym zamkiem – *castrum morellae*, którego ruiny w pobliżu, przy źródle S. Eustachio, były widoczne do ok. 1800 roku⁸. Trudno dokładnie powiedzieć, kiedy oficjalną nazwę sanktuarium, którą była S. Maria in Vulturella, zastąpiła nazwa „Mentorella”, uchodząca wcześniej za nazwę raczej ludową⁹. Ta ostatnia stawiała się jednak coraz bardziej popularna i wyeliminowała wszystkie wcześniejsze. W dokumentach z lat 1857-1864, które są w posiadaniu zmartwychwstańców, występuje zawsze nazwa „Mentorella”, podobnie jak na znajdujących się w archiwum kilku pamiątkowych obrazkach z 1901 roku, gdy figura Matki Bożej została ukoronowana przez kapitułę watykańską¹⁰.

Według tradycji sanktuarium na Mentorelli wznosi się w miejscu nawrócenia trybuna rzymskiego i dowódcy wojsk Placyda (Placida Tertulla Anicia), który żył na przełomie I i II wieku. W czasie polowania na terenie ówczesnych jego włości ukazał się mu jeleń z krzyżem jaśniejącym na porożu, nakazujący mu przyjęcie chrześcijaństwa. Rzymianin z całą rodziną nawrócił się i przyjął imię Eustachy. Za publiczne wyznawanie wiary został wraz z żoną Teopistą i synami Teopistem oraz Agapiuszem z rozkazu cesarza Hadriana (76-138) skazany na tortury, a następnie spalenie. O świętym przypomina kapliczka, wybudowana w drugiej połowie XVII wieku na najwyższym klifie Mentorelli, w miejscu jego nawrócenia, z freskami ukazującymi objawienie i męczeńską śmierć św. Eustachego i jego rodziny. Z tego samego wieku pochodzą tzw. Święte Schody (Scala Santa), prowadzące do kaplicy¹¹. Nawrócenie Placyda przedstawia także mały fresk z XVII wieku, znajdujący się na filarze, nad kropielnicą¹².

Pierwszy chrześcijański cesarz Konstantyn I Wielki (ok. 280-337) miał również pielgrzymować do tego miejsca. Głęboko poruszony historią męczennika, nakazać miał wybudowanie świątyni, którą konsekrował papież Sylwester I (?-335),

⁵ G. Cascioli, *Memorie storico-critiche del santuario di Nostra Signora di Mentorella*, Roma 1901, s. 88; *L'etimologia*, <http://www.tibursuperbum.it/ita/escursioni/mentorella/Etimologia.htm> (dostęp: 20.08.2021).

⁶ M. Lorenzon, *Totila, re dei Goti*, Venezia 2013, s. 54-57 [mps, Universita Ca'Foscari Venezia].

⁷ A. Rossi, *Santa Maria in Vulturella (Tivoli). Ricerche di Storia e d'Arte*, Roma 1905, s. 9.

⁸ V. Novara, *Il Santuario di S. Maria delle Grazie alla Mentorella sul Monte Guadagnolo*, <http://www.casatomatteini.it/mentorella.htm> (dostęp: 20.08.2021).

⁹ Rossi, *Santa Maria in Vulturella*, s. 6.

¹⁰ Za tę wiadomość dziękuję bardzo ks. B. Hylle.

¹¹ W. Zaleski, *Eustachy Rzymski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszcyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1341; J. Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. II, Kraków 2007; Hylla, *Mentorella*, s. 2, 12-13; S. Czerniecki, *Tutaj Wojtyła rozmawiał z Niebem*, „Niezależna Gazeta Polska Nowe Państwo”, 2018, nr 3, s. 85-87.

¹² Hylla, *Mentorella*, s. 12.

i dedykował ją Najświętszej Maryi Pannie. Z IV wieku pochodzą dwie kamienne kolumny w sanktuarium, w kaplicy Krzyża Świętego, i niewykluczone, że są one pozostałością po pierwszym zbudowanym tutaj kościele. Najstarszym zachowanym dziełem ukazującym konsekrację kościoła przez papieża Sylwestra I jest płaskorzeźba wykonana w drewnie dębowym, zapewne w XII wieku (lub nawet wcześniej), z inskrypcją: „Magister Gulielmo fecit oc opus”¹³. Obok tej sceny z prawej strony ukazana została postać Chrystusa objawiającego się Eustachemu na porożu jelenia. Prawdopodobnie ta płaskorzeźbiona tablica pełniła funkcję antependium¹⁴. Chrztos cesarza Konstantyna i wspomnianą konsekrację kościoła ukazują także freski z XVII wieku, autorstwa Antonio Rosatiego z Vicovaro (1636-1683), znajdujące się w kaplicy św. Sylwestra¹⁵.

Benedykt z Nursji (ok. 480-547) był drugim świętym, który zanim osiedlił się w oddalonym o 35 km Subiaco, przynajmniej kilka miesięcy (lub według innych nawet dwa lata) miał przebywać na Mentorelli. Ciekawe, że podobnie jak św. Eustachy pochodził on z patrycjuszowskiego rodu Anicia¹⁶. Pojawia się zatem pytanie, czy był to przypadek, że udał się właśnie na Mentorellę. Z pobytu św. Benedykta wiąże się niedużą skalną grotę, dziś zwaną jego imieniem, usytuowaną w pobliżu sanktuarium maryjnego. Wchodzi się do niej po stromych schodach, które prowadzą do wąskiej szczeliny. To tutaj, w tych surowych warunkach przyrody, ojciec monastycyzmu zachodniego, prowadząc życie pustelnicze, miał odnaleźć sens życia w Bogu i odkryć swoje powołanie¹⁷.

Zapewne wkrótce, bo pod koniec VI wieku, papież Grzegorz I Wielki (ok. 540-604), pochodzący także z rodu Anicia¹⁸, sam wiodący mnisie benedyktyńskie życie¹⁹, miał przekazać Mentorellę benedyktynom z Subiaco. Dokument o tym informujący nie jest jednak przez wszystkich badaczy uznawany za autentyczny. Potwierdzone wiadomości datowane są na koniec IX wieku, kiedy to opiekujący się sanktuarium benedyktyni rzymscy rozbudowują kościół, wznoszą klasztor i szerzą kult maryjny. Pod ich kuratelą Mentorella pozostawała do końca XIV wieku. Po ich przynajmniej pięciusetletnim pobycie pozostały fragmenty architektury

¹³ Rossi, *Santa Maria in Vulturella*, s. 58.

¹⁴ Tamże, s. 49-62; autor poświęcił temu zagadkowemu obiektowi cały podrozdział. Dokonał wnikliwej analizy i próbował odnaleźć analogie. Zamieścił też fotografię całej, zbliżonej do kwadratu, zachowanej deski. Zob. też *Suppellettile ecclesiastica I*, red. B. Montevecchi, S. Vasco Rocca, Firenze 1988, s. 43; autorki wymieniają kilka przykładów antependiów z XII wieku z terenów Italii, wykonanych ze srebra. To z Mentorelli podają jako jedyne, do którego wykonania użyto drewno.

¹⁵ Hylla, *Mentorella*, s. 11.

¹⁶ <https://www.benedettinisublancicassinesi.org/san-benedetto-da-norcia/>; M.G., *Il terremoto e la casa degli Anici di Norcia*, „Archeostorie Magazine”, 2.11.2016, <https://www.archeostorie.it/il-terremoto-e-la-casa-degli-anici-di-norcia/> (dostęp: 20.08.2021).

¹⁷ Czerniecki, *Tutaj Wojtyła rozmawiał z Niebem*, s. 87.

¹⁸ *Benedykt XVI o św. Grzegorzu Wielkim. Katecheza wygłoszona podczas audyencji generalnych 28 maja i 4 czerwca 2008 roku*, <https://grzegorzwieli.pl/sw-grzegorz-wielki/benedykt-xvi-o-sw-grzegorzu-wielkim/> (dostęp: 20.08.2021).

¹⁹ Tamże; Novara, *Il Santuario di S. Maria delle Grazie alla Mentorella sul Monte Guadagnolo*, <http://www.casatomatteini.it/mentorella.htm> (dostęp: 20.08.2021).

z IX wieku (kaplica św. Sylwestra)²⁰, romańska bryła świątyni z XII wieku, z dwoma nawami bocznymi²¹, wspomniane wyżej dębowe antependium oraz kilka artefaktów. Najważniejszym obiektem z tego okresu jest figura Pani Mentorellskiej, w ikonograficznym typie Tronującej Matki Bożej z Dzieciątkiem (Sedes Sapientiae). Ta wykonana w XII wieku (lub wcześniej), z drewna dębowego, przez nieznanego, być może benedyktyńskiego artystę rzeźba²² była wcześniej polichromowana; odkryto też w miejscu szat ślady złocen²³. Należy nadmienić, że figura Matki Bożej wraz z innymi cennymi przedmiotami, w tym także obrazem Matki Bożej Częstochowskiej, została ukradziona 30 sierpnia 1972 roku. Po odzyskaniu figury w lutym 1973 roku zdjęto polichromię i przeprowadzono prace renowacyjne²⁴. Na uroczystość powrotu figury do sanktuarium zaproszony był kard. Karol Wojtyła. Odpowiedź przyszłego papieża z 31 marca 1973 roku na list ówczesnego kustosa przechowywana jest w archiwum zmartwychwstańców²⁵. Z XII wieku, podobnie jak figura, pochodzi również fragment posadzki (pod ołtarzem), dzieło warsztatów kamieniarskich Cosmatici. W stylu *arte cosmatesca* wykonano także cyboryum z 1305 roku. Z XIV wieku zachowały się ponadto: drewniany krzyż procesyjny, pokryty srebrną blachą oraz siedmioramienny, niezwykle rzadki olejowy kandelabr z brązu²⁶. Za czasów benedyktyńskich Mentorella stała się słynnym celem pielgrzymek pokutnych²⁷. Sanktuarium nawiedzili prawdopodobnie m.in. św. Franciszek z Asyżu (1181 lub 1182-1226) ze swoim towarzyszem bł. Idzim z Asyżu (?-1262) oraz bł. Małgorzata Colonna (1255-1280)²⁸.

Po odejściu benedyktynów sanktuarium było opuszczone przez półtora wieku i stopniowo niszczało. Dopiero niemiecki jezuita Atanazy Kircher (1602-1680), czciciel Matki Bożej, przy tym polihistor, naukowiec i wynalazca, zbierając informacje do książki na temat Lacjum, dotarł w 1661 roku do Mentorelli. Został tam zanie-

²⁰ Hylla, *Mentorella*, s. 11.

²¹ Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców*, s. 190; Hylla, *Mentorella*, s. 3.

²² Rossi, *Santa Maria in Vulturella*, s. 38-49.

²³ G.M. Fachechi, S. Bracci, *Romanesque polychrome wood sculptures in Italy: towards a Corpus and a comparative analysis of the data from art-historical and technical studies*, „Medievalista”, (2019) nr 26, s. 19.

²⁴ Włoskie Ministerstwo Kultury i Sztuki początkowo nie miało zamiaru oddawać figury ani innych skradzionych przedmiotów. Planowano umieścić je wszystkie w państwowym muzeum. Ostatecznie figura Matki Bożej powróciła na Mentorellę, jak i kilka mniej znaczących przedmiotów. Niektóre zaś o dużej wartości, np. „la luna” (oparcie w kształcie półksiężyca) oraz faldistorium z XII wieku, trafiły do muzeów na terenie Włoch, np. W Wenecji.

²⁵ Archivum C.R., nr 65.034.21, List Karola Kardynała Wojtyły Arcybiskupa Metropolity Krakowskiego do ks. Rektora Władysława Kosińskiego CR, 31 marca 1973 r.

²⁶ Hylla, *Mentorella*, s. 9-11. Menora była wypożyczona na ważną wystawę prezentującą żydowskie przedmioty kultury i kultury: *Menorah: cult, history and myth*, <https://museoebraico.roma.it/en/2020/02/11/menorah-cult-history-and-myth> (dostęp: 20.08.2021).

²⁷ A. Crielesi, *Due brevi vie della penitenza*, „Lunario Romano”, XXVII (1999) s. 160-184. Od średniowiecza Mentorella była celem pielgrzymek pokutnych. Szlak pokutny prowadził od strony miasteczka Ciciliano (Passo della fortuna). Rozpoczął się od kościoła-kaplicy pw. św. Marii Magdaleny.

²⁸ Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców*, s. 191; Hylla, *Mentorella*, s. 3.

dbane sanktuarium, które postanowił odbudować. Dzięki jego entuzjazmowi udało się pozyskać wielu możliwych sponsorów, co pozwoliło na odnowienie budynków, ponowne rozbudzenie kultu maryjnego oraz ożywienie ruchu pielgrzymkowego. Jezuita próbował także ożywić kult św. Eustachego. Stąd wynikały jego inicjatywy związane z wykonaniem fresków ukazujących tego świętego oraz wzniesienie na skale kaplicy, do której prowadzą Schody Święte. Nowe freski w kaplicy św. Sylwestra wykonał wówczas A. Rosati z Vicovaro²⁹. Atanazy Kircher zatrudnił też pracującego w Rzymie, słynnego papieskiego artystę pochodzącego z Monarchii Habsburskiej, Johanna Paula Schora (1615-1674), we Włoszech znanego jako Giovanni Paolo Tedesco, który udekorował freskami kaplicę św. Eustachego³⁰. Była to ostatnia praca tego cenionego malarza³¹.

I tu pojawia się pierwszy polski ślad, wiążący się właśnie z „jedną z najbarwniejszych postaci barokowej nauki”³², czyli wspomnianym jezuitą A. Kircherem, który „wiedział wszystko”³³. Otóż łączyła go bliska znajomość, może nawet przyjaźń³⁴, z polskim jezuitą, misjonarzem, podróżnikiem, przyrodnikiem Michałem Piotrem Boymem (1612 lub 1614-1659), jednym z pierwszych sinologów w świecie, pierwszym Polakiem, a drugim po Marco Polo ambasadorem Chin³⁵. Jak pisze Marian Kałuski: „Zdaje się, że Boym miał w Rzymie tylko jedną życzliwą mu osobę – również jezuitę – o. Atanazego Kirchera, niebawem autora głośnej książki o Chinach pt. *China monumentis illustrata*, wydanej w Antwerpii w 1667 r., opartej na materiale przywiezionym przez Boyma”³⁶.

Niewątpliwie za sprawą przyjaźni z M.P. Boymem A. Kircher wszedł w posiadanie licznych pamiątek z Dalekiego Wschodu³⁷. Po śmierci polskiego jezuitę „Część pozostałego w rękopisach materiału wykorzystał m.in. Atanazy Kircher TJ w swojej pracy *China Monumentis Illustrata*, wydanej w Amsterdamie w 1667 r.”³⁸. Jezuita rodem z Niemiec korespondował ponadto regularnie ze Stanisławem Lubienieckim (1623-1675) i Janem Heweliuszem (1611-1687) oraz kilkunastu innymi Polakami³⁹.

²⁹ Hylla, *Mentorella*, s. 4-5.

³⁰ Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców*, s. 190.

³¹ L. Bartoni, *Le vie degli artisti. Residenze e botteghe nella Roma barocca dai registri di Sant'Andrea della Frate (1650-1699)*, Roma 2012, s. 515.

³² M. Choptiany, J. Walewska, *Miłosierdzie historii i cyfrowe samobójstwo. Archiwum na skrzyżowaniu analogu i cyfry*, „Kultura Współczesna”, 22 (2014) nr 4, s. 82-83.

³³ P. Findlen, *Athanasius Kircher: The Last Man Who Knew Everything*, London 2004.

³⁴ J. Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów kulturowych w XVII w. (na przykładzie misji jezuickich)*, Kraków 2013, s. 281.

³⁵ E. Kajdański, *Michał Boym – ostatni wysłannik dynastii Ming*, Warszawa 1988, passim; M. Kałuski, *Michał Boym – Polak ambasadorem chińskim*, „Studia Polonijne”, 24 (2003) s. 62-63; *Michał Boym A.D. 2019 – Polski Marco Polo*, <http://www.michalboym.pl> (dostęp: 20.08.2021).

³⁶ Kałuski, *Michał Boym*, s. 64.

³⁷ Konior, *Historia polsko-chińskich kontaktów kulturowych*, s. 282.

³⁸ Kałuski, *Michał Boym*, s. 71.

³⁹ K. Targosz, *Polscy korespondenci Atanazego Kirchera i ich wkład w jego dzieło naukowe*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria A, (1968) z. 12, s. 135-145.

Obiektem, który pozostał po czasach jezuitów, jest olejny obraz ukazujący św. Stanisława Kostkę (1550-1568) z Dzieciątkiem Jezus na rękach. To niesygnowane płótno wisi na korytarzu klasztoru, w pobliżu tzw. pokoju papieskiego. Kasata zakonu jezuitów w 1773 roku spowodowała stopniowy kolejny upadek mentorellskiego sanktuarium.

W drugiej połowie XIX wieku rozpoczął się polski rozdział w dziejach Mentorelli. W 1857 roku opuszczony kościół i klasztor Matki Bożej Łaskawej papież Pius IX (1792-1878) powierzył nowo powstałemu, założonemu przez Polaków zgromadzeniu zmartwychwstańców. Wcześniej przełożony generalny o. Hieronim Kajsiowicz (1812-1873) tak pisał w jednym z listów: „Jesteśmy w poszukiwaniu miejsca stosownego na odpoczynek dla naszych księży, gdzie można by prowadzić również pracę duszpasterską”⁴⁰.

Józef Sebastian Pelczar (1842-1924) zauważył, że w geście papieskiej darowizny nie mała musiała być właśnie zasługa o. H. Kajsiowicza, który cieszył się dużym zaufaniem Piusa IX, notabene wielkiego przyjaciela Polaków⁴¹. Zabytkowa świątynia była jednak mocno zaniedbana, wymagała gruntownych prac i remontu, do tego znajdowała się w górach, więc trudność sprawiało dostanie się do niej, gdyż nie było drogi⁴². Zmartwychwstańcy zaraz po osiedleniu się wykonali pierwsze projekty wytyczenia traktu, który miał prowadzić z Ciciliano⁴³. Dzięki hojności dobroczyńców zgromadzenia – hrabiny Julii Pusłowskiej z domu Druckiej-Lubeckiej (1811-1888) i ks. Jana Koźmiana (1814-1877) udało się pozyskać środki na odrestaurowanie sanktuarium. Prace prowadzono od początku z dużym zaangażowaniem i rozmachem, o czym pisał o. Piotr Semenenko (1814-1886) do ks. J. Koźmiana w liście z 1860 roku:

Korzystam z chwili czasu, żeby Ci powiedzieć iż kościół mentorelli tego roku zupełnie nową przybrał postać. Z tyłu za wielkim ołtarzem zrobiło się okno gotyckie dosyć wysokie (a to, dlatego że wszystkie inne robią się także gotyckie dla odpowiedności z ostrołukami podpierającymi kościół). To okno tylne nowym łatwym sposobem stanie się kolorowym. Robią się podwójne szyby jedna na drugiej, a po środku z papieru różnokolorowego dobranego wycięte są rysunki, arabeski itd. To doskonale naśladuje. Brat Teodor robi to okno. Dalej dwa półokna gotyckie z obu stron, jedno nad drzwiami i nad owym alabastrem w murze, a drugie z przeciwnej strony. W kaplicy ś. [w.] Michała także półokna. W samym kościele naprzeciwko każdego ostrołuku wielkie okno gotyckie (a więc trzy ich), takie jak tylnej za wielkim ołtarzem kaplicy. Potem cały kościół wybielony, odświeżony [sic!] wewnątrz i na zewnątrz. Bo się dała stabilitura i naokoło domu i naokoło kościoła.

⁴⁰ *Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej na Mentorelli*, <https://santuariodellamentorella.jimdofree.com/w-języku-polskim/> (dostęp: 20.08.2021).

⁴¹ J.S. Pelczar, *Pius IX i Jego Pontyfikat na tle dziejów kościoła w XIX wieku*, t. II, Przemysł 1908, s. 383-384.

⁴² Iwicki, *Charyzmat Zmartwychwstańców*, s. 178, 189-192; J. Kozicki, *Duszpasterstwo emigracji polskiej w Rzymie i innych krajach włoskich w latach 1795-1863; okoliczności powstania, postulaty i kierunki badawcze*, „Studia Polonijne”, 39 (2018) s. 57.

⁴³ P. Semenenko, *Listy*, t. IX, Rzym 2003, s. 43.

Ani domu ani kościoła nie poznać teraz, zupełnie co innego; tylko że dom zewnątrz odmieniony, wewnątrz jaki był za Twoich czasów, a kościół zewsząd. I ogród się odmienił. Od owych drzewiczek na skale do Pisciano prowadzących (przy piecu), aż naprzeciwko do wrot prowadzących do Guadagnolo, jedna wielka coraz szersza aleja.

Oto główne odmiany; a do tego i plac przed kościołem zrównany, będziesz miał ogólną ideę robót dokonanych tego roku. Ale, ale dodaj jeszcze dzwoniczkę nad logiettą ot tak⁴⁴.

Do odnowionego maryjnego sanktuarium zaczęli znów przybywać pielgrzymi, a kapłani i ludność z okolicy z podziwem patrzyli na duszpasterskie i narodowe zaangażowanie zmarłychwstańców. W 1872 roku ks. P. Semenenko tak pisał do ks. H. Kajsiewicza: „Tu na Mentorelli bardzo jakoś dobrze. Ma się uczucie, że się jest u siebie i że to miejsce od Pana Boga nam dane. Stąd przychodzą myśli, żeby tego miejsca nigdy nie opuszczać i owszem, ile można, aby się starać o jego stan pomyślny”⁴⁵.

Początki posługi zmarłychwstańców jednak nie były łatwe, bo Pius IX powierzył im sanktuarium najpierw na siedem lat, a w 1864 roku przekazał *in perpetuum* na wieczystą własność. Wkrótce jednak, w roku 1870, Monterella została skonfiskowana przez nowo powstałe państwo włoskie i w 1880 roku wystawiona na licytację. Za sumę 8500 lirów w 1883 roku udało się zmarłychwstańcom wykupić kościół i klasztor od rządu włoskiego⁴⁶.

Wysiłki mające na celu dalsze uporządkowanie i lepszą organizację budynków klasztornych oraz dekorację świątyni stale postępowały. Wiele z tych prac renowacyjnych zmarłychwstańcy wykonywali we własnym zakresie. Między innymi, w 1873 roku, kleryk Eustachiusz Skrochowski, architekt z wykształcenia, sporządził nowe plany ołtarza, które zrealizowane zostały w 1881 roku przez ks. Leona Zbyszewskiego, ówczesnego mistrza nowicjatu na Mentorelli. Razem z ks. Władysławem Orpiszewskim (1856-1942) wniósł on także swój udział w projekt tabernakulum. W latach 1881-1884 prowadzono również wiele innych intensywnych prac związanych z renowacją kościoła i pomieszczeń mieszkalnych. Drewniany tron wykonał brat Walenty Olejnik, mistrz stolarski. Były blacharz, ks. Ferdynand Idzikowski, zrobił z kolei żelazną barierę, zaprojektowaną przez ks. L. Zbyszewskiego⁴⁷. W drugiej połowie XIX wieku powstał zapewne także fresk, na prawym filarze, ukazujący św. Kazimierza królewicza, patrona Polski i Litwy⁴⁸. Według niektórych miał go namalować ks. Franciszek Gordon w 1881 roku⁴⁹.

W kościele, oprócz wspomnianych prac wykonanych przez polskich zakonników, znajdują się też dzieła uznanych artystów, którzy przybyli do Rzymu i pozostawiali w kręgu misyjnej działalności zmarłychwstańców. Trudno jednak

⁴⁴ Tamże, s. 188-189.

⁴⁵ Iwicki, *Charyzmat Zmarłychwstańców*, s. 195.

⁴⁶ Hylla, *Mentorella*, s. 5.

⁴⁷ Iwicki, *Charyzmat Zmarłychwstańców*, s. 192-197.

⁴⁸ Hylla, *Mentorella*, s. 12.

⁴⁹ Iwicki, *Charyzmat Zmarłychwstańców*, s. 195.

dokładniej powiedzieć, kiedy Edward Brzozowski (1815 – po 1847), który był zafascynowany twórczością czołowego przedstawiciela grupy nazareńczyków Johanna Friedricha Overbecka (1789-1869), namalował dla zmartwychwstańców obraz ukazujący Immaculatę. Dodać należy, że płótno jest sygnowane w lewym dolnym rogu: „Ed. Brzozowski.[nieczytelne].” Nieznane są ani okoliczności, ani data powstania tego dzieła polskiego „nazareńczyka”⁵⁰. Wiadomo, że inspiracją dla malarza był obraz Philippa Veita (1793-1877) z kaplicy Orsinich w kościele Santissima Trinità dei Monti w Rzymie, namalowany w 1830 roku. W liście do Wojciecha Kornelego Stattlera, pisanym z Rzymu 14 marca 1837 roku, pełen zachwytu E. Brzozowski stwierdził, że:

Z obrazów tegoczesnych zapewne najpiękniejsza jest Madonna Veita w kościele Trinità dei Monti (...) przed takim obrazem można się modlić – patrząc w twarz Matki Boskiej zdaje się, nie malowana, chociaż wypukłość niewielka i koloryt nie bardzo czysty – ale dusza prawdziwa, zdaje się, że zupełnie wyrażona. Draperia na Matce Boskiej śliczna i ślicznie malowana, każdy fałdzik jak najczyściej narysowany, dwie główki aniołków i dwa archanioły dziwnie piękne; jak powiadają ten obraz przyśnił się malarzowi – szczęśliwy że może obrazy myśli przenosić na płótno⁵¹.

Przypuszczalnie zatem *Immaculata* E. Brzozowskiego powstała wkrótce potem, czyli między 1837 a 1842 rokiem, jeszcze przed wyjazdem artysty do kraju. W porównaniu do pracy Ph. Veita kompozycja obrazu E. Brzozowskiego jest prostsza. Matka Boska ukazana została sama, bez aniołów, na tle słonecznej tarczy o kształcie mandorli. Nie wiadomo, kiedy omawiane dzieło znalazło się w sanktuarium na Mentorelli. Do tej pory w literaturze przedmiotu krótka informacja o tym płótnie pojawiła się tylko raz, w artykule Marii Nitki⁵²; obraz jednak nigdy wcześniej nie był reprodukowany.

Malarzem, którego los i twórczość były także blisko związane ze zmartwychwstańcami, jest Leopold Nowotny (1820-1870), również pozostający pod wrażeniem twórczości Johanna Friedricha Overbecka. Artysta być może wykonywał lub odnawiał niektóre dzieła znajdujące się na Mentorelli, ale dotychczas nie ma na to dowodów. Jak sugeruje Emilian Prałat, malowidłem najbliższym stylistyce L. Nowotnego jest przedstawienie św. Kazimierza, które być może odnawiał⁵³. Niewątpliwie malarz przebywał przez pewien czas na Mentorelli, o czym świadczy list ks. P. Semenienki z 12 grudnia 1857 roku⁵⁴.

⁵⁰ M. Nitka, *Twórczość malarzy polskich w papieskim Rzymie w XIX wieku*, Warszawa 2014, s. 155-157; też, *Katalog*, Warszawa 2014, s. 7-9.

⁵¹ A. Melbechowska, *O dwóch polskich „nazareńczykach” – Edwardzie Brzozowskim i Leopoldzie Nowotnym*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXXI (1969) nr 1, s. 109; wspomina też o tym liście M. Nitka, *Biblia ilustrowana polska Leopolda Nowotnego a ikonografia historii Polski w sztuce nazareńskiej*, „Sacrum et Decorum”, (2017) nr 10, s. 64, <https://sacrumetdecorum.pl/wp-content/uploads/2022/01/nitka.pdf> (dostęp: 20.08.2021).

⁵² Nitka, *Biblia ilustrowana polska*, s. 64-65.

⁵³ E. Prałat, *Leopold Nowotny. Życie i twórczość* [b.m.w.] 2021, s. 74.

⁵⁴ Semenenko, *Listy*, s. 32-33. Za informację o tym liście dziękuję ks. B. Hylle.

W świątyni mentorellskiej jest także dzieło rzeźbiarskie dłuta emigracyjnego polskiego artysty. W kaplicy św. Sylwestra znajduje się marmurowy posąg przedstawiający św. Pawła, wykonany przez Tomasza Oskara Sosnowskiego (1810-1886)⁵⁵, sygnowany na podstawie z prawej strony przez artystę: „TO SOSNOWSKI INV ET SCUL”. Ten ceniony rzeźbiarz, reprezentant klasycyzmu akademickiego, tworzył i zmarł w Rzymie. Inne jego prace znajdują się w kilku miejscach w Wiecznym Mieście, m.in. w domu generalnym zmartwychwstańców przy via San Sebastianello oraz w Papieskim Kolegium Polskim. Posągów przedstawiających św. Pawła, które są do siebie bardzo podobne, T.O. Sosnowski wykonał przynajmniej trzy. Lechosław Lameński, autor monografii rzeźbiarza, przygotowując ponad 20 lat temu książkę, nie znał wspomnianej mentorellskiej rzeźby⁵⁶. Wymienił on natomiast dwa posągi tego świętego – jeden przechowywany w Papieskim Kolegium Polskim przy Piazza Remuria i drugi w Pałacu Arcybiskupim na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, ponadto model gipsowy, który przechowują zmartwychwstańcy w rzymskim domu generalnym⁵⁷. Jak się wydaje, omawiany posąg św. Pawła z Mentorelli nie był dotąd reprodukowany w literaturze przedmiotu.

Najwięcej polskich tematów ukazują witraże wykonane przed 1970 rokiem, które wpisywały się w obchody tysiąclecia chrztu Polski we Włoszech⁵⁸. W górnej części witraża w prezbiterium widoczne są wizerunki założycieli zgromadzenia zmartwychwstańców: Bogdana Jańskiego, Piotra Semenki i Hieronima Kajsiewicza. W centralnej części zobrazowano Mieszka I i księżną Dąbrówkę. Po stronie lewej ukazana została wieża sanktuarium jasnogórskiego z obrazem Matki Bożej Częstochowskiej, z którego prowadzą promienie w stronę orła białego. Po prawej zaś stronie widnieje postać obrońcy chrześcijaństwa króla Jana III Sobieskiego⁵⁹. W dolnej części witraża widoczny jest duży napis: „SACRUM POLONIAE 966 MILLENNIUM 1966”. W dolnym prawym rogu dostrzec można informację o fundatorze: „DONO ST. JOSEPH PARISH, C. R. FONTANA CALIFORNIA – U. S. A.”. Witraż został poświęcony przez prymasa Stefana Wyszyńskiego. Tak napisał on o wyjeździe do sanktuarium 28 października 1970 roku: „Ks. Franciszek M[ączyński] wyciągnął mnie z Rzymu do Mentorelli, do Sanktuarium na pld. Wsch. od Rzymu. (...) Najwspanialsze są widoki gór, wśród których tronuje spokojna Madonna delle Grazie. Przed Jej ołtarzem składam swoje troski i zmęczoną głowę. Poświęcam witraż”⁶⁰. Z tego dnia zachował się również wpis prymasa do mentorellskiej księgi gości.

Należy podkreślić, że dzięki opiece zmartwychwstańców świątynia i inne budynki Mentorelli nie tylko były odrestaurowane, ale i zadbane. Przede wszystkim dobudowano na początku XX wieku (ok. 1901) część dla pielgrzymów-gości, tzw.

⁵⁵ Hylla, *Mentorella*, s. 11-12.

⁵⁶ Panu prof. Lechosławowi Lameńskiemu dziękuję za informację.

⁵⁷ L. Lameński, *Tomasz Oskar Sosnowski 1810-1886*, Lublin 1997, s. 229-230, il. 73, 74.

⁵⁸ H. Fokciński, *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski we Włoszech*, „Polonia Włoska. Biuletyn Informacyjny”, 21 (2016) nr 3-4, s. 26-27.

⁵⁹ Hylla, *Mentorella*, s. 12.

⁶⁰ P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1969-1970*, t. 9, Warszawa 2003, s. 247-248.

foresterię⁶¹. W 1959 roku założono instalację elektryczną, co znacznie ułatwiło życie zakonników i działalność sanktuarium. Wkrótce zaczęło przyciągać ono coraz więcej pielgrzymów i turystów, ale tylko tych najbardziej zmotywowanych, bo dostęp do tego miejsca był przez długie lata bardzo utrudniony. Górzysta okolica, strome podejście, od miejscowości Ciciliano, na piechotę lub wierzchem na mule albo osie, po kamiennym, wyboistym szlaku nie były dla każdego. Powrót z Mentorelli okazywał się jeszcze większym wyzwaniem. Tak to barwnie, ale zapewne realistycznie opisał w 1904 roku polski kleryk: „Wprawdzie mieliśmy dwa muły, ale dla zbyt stromej drogi nikt dosiąść ich nie miał odwagi. (...) Droga tak spadzista, że ustawicznie przeskakiwać trzeba z jednego głazu na drugi; grunt kamienisty i to tego rodzaju, że stanowi jeden ciąg małych, ostrych odłamków skały, od których nie zdoła ochronić choćby i najgrubsza podeszwa”⁶².

Drogę łączącą Capranica Prenestina z Guadagnolo wykonano w latach 1955-1956. W roku 1961 z inicjatywy zmartwychwstańców udało się wykonać półtorakilometrowy odcinek drogi kamienistej, umożliwiający dojazd samochodami z drogi głównej na Mentorellę. Przy budowie pracowali mieszkańcy Guadagnolo⁶³. Dopiero w 1967 roku dokończono prace, kładąc asfalt na ostatnim odcinku drogi⁶⁴. W uroczystym otwarciu planował uczestniczyć prymas S. Wyszyński, który miał wyjechać do Rzymu na synod biskupów we wrześniu wspomnianego roku. Władze PRL jednak odmówiły mu przyznania paszportu⁶⁵. W związku z tym drogę otwierał jego delegat do spraw Polonii na świecie, mieszkający w Rzymie bp Władysław Rubin (1917-1990)⁶⁶. Prymas S. Wyszyński na Mentorelli był, jak wyżej podano, w październiku 1970 roku, a potem w kwietniu 1971 roku, o czym świadczy wykonane wówczas zdjęcie znajdujące się w zbiorach zmartwychwstańców.

Trudno powiedzieć, kiedy K. Wojtyła dowiedział się o sanktuarium na Mentorelli. Znał dobrze zmartwychwstańców jeszcze z Krakowa. Z niektórymi studiował i być może od nich mógł usłyszeć o Mentorelli przed wyjazdem na studia w Papieskim Uniwersytecie Świętego Tomasza z Akwinu w Rzymie (1946-1948)⁶⁷. Wokół pobytów przyszłego papieża w sanktuarium narosło sporo legend. Nie ma jednak dowodów na to, że już wówczas odwiedził sanktuarium Pani Mentorellskiej. Jego wpisy w księdze gości wskazują na to, że zaczął przyjeżdżać tu w czasie trwania Soboru Watykańskiego II, w latach 1962-1965. Najwcześniejszy zachowany jego

⁶¹ Dziękuję za tę informację ks. B. Hylle.

⁶² M.N. [Michał Nawrocki], *Kronika*, „Roczniki Kolegium Polskiego w Rzymie”, III (1904) z. VI, s. 161-164.

⁶³ Dziękuję za te informacje ks. B. Hylle.

⁶⁴ E. Della Riccia, *Un ricordo giornalistico legato all'elezione di Papa Wojtyła nell'ottobre del 1978*, w: *Strenna dei Romanisti*, t. XLIII, Roma 1982, s. 168-169; Hylle, *Mentorella*, s. 6.

⁶⁵ Della Riccia, *Un ricordo giornalistico legato all'elezione di Papa Wojtyła*, s. 174-175; E.K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013, s. 483-484.

⁶⁶ Hylle, *Mentorella*, s. 6.

⁶⁷ J. Castellano Cervera, *Giovanni Paolo II. Una vita segnata dal mistero di Maria*, s. 63 <http://www.culturamariana.com/publicazioni/fine26/pdf/02-Castellano2005.def.pdf> (dostęp: 20.08.2021); A. Gracz, *Ukochana Mentorella Jana Pawła II*, <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/ukochana-mentorella-jana-pawla-ii/> (dostęp: 20.08.2021).

oficjalny wpis pochodzi z 28 marca 1965 roku. Był to jego drugi pobyt na Mentorelli. Później było ich wiele. Jako biskup, a potem jako kardynał przypuszczałnie był ponad 30 razy. Często przyjeżdżał z innymi kapłanami, z krakowskimi księżmi studiującymi w Rzymie, mieszkającymi w Papieskim Kolegium Polskim. Bywał też z krakowskim biskupem pomocniczym Janem Pietraszko. W sanktuarium długo się modlił oraz intensywnie odpoczywał, udając się na długie wędrówki. „Każda ścieżka naznaczona jest Jego śladem”⁶⁸. Maryjne sanktuarium odwiedził także kilka dni przed konklawe.

Zapewne zachował w pamięci pierwsze wrażenia z trudnej, górskiej, kamienistej drogi i stromego podejścia do starożytnego sanktuarium Pani Mentorellskiej, które w nocy spowijała przejmująca cisza i całkowity mrok. Wygląd i charakter miejsca oraz jego atmosfera niewątpliwie od początku były mu bliskie, gdyż przywoływały krajobrazy rodzinnych stron i polskie góry. W zbiorach zmartwychwstańców jest własnoręczny, niedatowany wpis późniejszego papieża: „Sanktuarium Matki Bożej i piękno tego miejsca ciągnie”⁶⁹. Nie bez znaczenia jest także fakt, iż K. Wojtyła, który przybywał z kraju zniewolonego komunistycznym, narzuconym systemem, Mentorella, poza aspektami natury duchowej, mogła się jawić jako skrawek polskości na ziemi włoskiej, którą to polskość od stulecia podtrzymywali na emigracji zmartwychwstańcy⁷⁰, duchowi spadkobiercy formalnie przegranych powstańców listopadowych.

Jan Paweł II przyleciał helikopterem (jedyń raz) na Mentorellę dwa tygodnie po wyborze na Stolicę Piotrową, 29 października 1978 roku. Była to pierwsza oficjalna pielgrzymka papieża Polaka. Przybył do sanktuarium, aby powierzyć Matce Bożej swoją papieską posługę. Do rzeszy 20 tysięcy pielgrzymów wygłosił przemówienie, w którym powiedział m.in.:

Magnificat anima mea Dominum – „Uwielbia dusza moja Pana”. Pragnęłam przybyć tutaj, w te góry, by śladem Maryi śpiewać *Magnificat*. W tym miejscu człowiek w sposób szczególny otwiera się na Boga, w miejscu tym, oddalonym od wszystkiego, a zarazem bliskim przyrodzie, człowiek rozmawia poufnie z samym Bogiem. Człowiek powinien oddać chwałę Bogu Stworzycielowi i Zbawcy, powinien stać się w jakiś sposób głosem całego stworzenia, w jego imieniu mówić *Magnificat*. Powinien głosić wielkie dzieła Boże, a równocześnie wypowiadać samego siebie w tej wspaniałej relacji z Bogiem, ponieważ w widzialnym świecie tylko człowiek może to czynić. Miejsce to podczas moich pobytów w Rzymie bardzo mi pomagało do modlitwy i dlatego również dzisiaj pragnęłam tu przybyć⁷¹.

⁶⁸ Gracz, *Ukochana Mentorella Jana Pawła II*.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ P. Rokicki, *Mentorella, ulubione włoskie sanktuarium św. Jana Pawła II*, w: *Zróbcie cokolwiek wam powie. Sanktuaria maryjne w życiu Papieża Polaka i Prymasa Tysiąclecia*, red. W. Kućko, Płock 2020, s. 80.

⁷¹ Jan Paweł II, *Przemówienie w Sanktuarium na Mentorelli (29 października 1978 r.)*, w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. I, Città del Vaticano 1978, s. 78; Hylla, *Mentorella*, s. 13-15.

Papież wspominał o tym wyjeździe w przemówieniu do pielgrzymów w Kalwarii Zebrzydowskiej w dniu 7 czerwca 1979 roku⁷².

Jan Paweł II w czasie swojego pontyfikatu odwiedził sanktuarium na Mentorelli jeszcze siedem razy. Były to wizyty prywatne, skoncentrowane na modlitwie, medytacji i odpoczynku (31 marca 1979; 28 grudnia 1987; 17 kwietnia 1990; 27 grudnia 1991; 30 grudnia 1996; 28 października 1997; 3 lutego 2000). Zwykle przyjazdy te były zapowiadane dzień wcześniej. Kardynał Stanisław Dziwisz dzwonił i pytał, kto jest w domu, czy będą jakieś grupy lub uroczystości. Wiadomo, że papież wielokrotnie przyjeżdżał w okolice Mentorelli, z nieliczną eskortą, mało rozpoznawalnymi samochodami i aby nie absorbować swoją obecnością w miejscu pielgrzymkowym, zatrzymywał się w górach, nie zjeżdżając do sanktuarium. Kardynał S. Dziwisz wspominał, że papież lubił spacerować w stronę Monte Cerelli, miejsca, skąd z góry widać Mentorellę. Tam przystawał i modlił się⁷³.

Jan Paweł II mógł w klasztorze zmartwychwstańców wypocząć po wędrowce lub zatrzymać się na nocleg. Przygotowano dla niego jeden z pokoi na piętrze, lecz gdy zaczął mieć problemy z chodzeniem, wówczas przeznaczono dla papieża pomieszczenie na parterze. Jest to obecny tzw. pokój papieski, ze zgromadzonymi pamiątkami. Jest to skromne, małe pomieszczenie, z niedużym oknem, z którego rozpościera się piękny, rozległy widok na góry. Po lewej stronie od wejścia znajduje się wąskie łóżko, przykryte wełnianym, szarym kocem, z surowej owczej wełny. Nad łóżkiem wisi obraz Matki Bożej Częstochowskiej i proporczyk z herbem Polski. Po prawej stronie od drzwi umieszczony jest drewniany regał i małe drewniane biurko. Obok stoi fotel obity brązową skórą. Na ścianie wisi krucyfik⁷⁴.

W dzień po kanonizacji św. Jana Pawła II, 28 kwietnia 2014 roku, biskup Tivoli Mauro Parmeggiani poświęcił relikwiarz z krwią świętego papieża Polaka, wykonany przez artystę Marka Szalę, a ufundowany przez krakowską firmę SKALSKI⁷⁵.

Inną pamiątką po wizytach papieża jest górski szlak 502 nazwany Sentiero Karol Wojtyły⁷⁶, który wiedzie od centrum Pisoniano do sanktuarium⁷⁷. Jana Pawła II upamiętnia także figura w brązie, umieszczona przed wejściem do kościoła po lewej

⁷² Jan Paweł II, *Przemówienie do pielgrzymów*, <https://kalwaria.eu/strona/przemowienie-do-pielgrzymow> (dostęp: 20.08.2021). Papież powiedział wówczas m.in.: „Niech z tego miejsca do wszystkich, którzy mnie słuchają tutaj albo gdziekolwiek, przemówi proste i zasadnicze papieskie wezwanie do modlitwy. A jest to wezwanie najważniejsze. Najistotniejsze orędzie! W pierwszą zaraz niedzielę po rozpoczęciu nowego pontyfikatu prosiłem, żeby mnie zawieźli helikopterem na Mentorellę, w pobliżu Rzymu. I tam też uważałem za swoje pierwsze zadanie, pasterskie i papieskie, wygłosić takie orędzie o modlitwie. To jest zawsze pierwsze, podstawowe, najważniejsze. I tu powtarzam – nie te same słowa, ale tę samą sprawę”.

⁷³ M. Mokrzycki, B. Grysiak, *Najbardziej lubił wtorki. Opowieść o życiu codziennym Jana Pawła II*, Kraków 2008, s. 35-36.

⁷⁴ P. Battistelli, *Alla Mentorella*, „La Libertà”, 13.04.2021, <https://laliberta.info/2021/04/13/alla-mentorella/>; *Il Santuario della Mentorella*, „Comune di Capranica Prenestina”, 16.05.2017, <https://comunecapranicaprenestina.it/contenuti/314769/santuario-mentorella> (dostęp: 20.08.2021).

⁷⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Marek_Szala (dostęp: 20.08.2021).

⁷⁶ Czerniecki, *Tutaj Wojtyła rozmawiał z Niebem*, s. 89.

⁷⁷ *Santuario della Mentorella*, https://www.wikiwand.com/it/Santuario_della_Mentorella (dostęp: 20.08.2021).

stronie. Jest to dar społeczności 12 najbliższej położonych Mentorelli miejscowości, które stanowią tzw. Koronę Pani Łaskawej⁷⁸.

Następca Jana Pawła II, papież Benedykt XVI odwiedził sanktuarium Matki Boskiej Łaskawej na Mentorelli 29 października 2005 roku⁷⁹. Październikowa data została wybrana nieprzypadkowo, gdyż była to rocznica pierwszej oficjalnej pielgrzymki papieża Polaka. Celem tego prywatnego wyjazdu Benedykta XVI był pobyt w jednym z ulubionych miejsc jego wielkiego poprzednika. Papież odprawił Mszę św. i zwiedził sanktuarium, odwiedził też grootę św. Benedykta. Po posiłku odpoczywał w tzw. papieskim pokoju, następnie poszedł na spacer na Monte Cerellę. Niecały rok później, 1 września 2006 roku, lecąc helikopterem w drodze powrotnej z Sanktuarium Świętego Oblicza w Manoppello, pozdrowił i pobłogosławił pielgrzymów⁸⁰.

Sanktuarium na Mentorelli odwiedzali liczni hierarchowie i ważne osobistości z całego świata. Jan Feliks Cieplak (1857-1926), pierwszy arcybiskup metropolita wileński, sufragan mohylewski, działacz społeczny i narodowy, więzień za wiarę, sługa Boży Kościoła katolickiego, po wydaleniu z Rosji Radzieckiej mieszkał w latach 1924-1925 przez pewien czas u zmartwychwstańców w Rzymie i bywał w sanktuarium. W księdze gości zachował się jego piękny wpis na zakończenie pobytu u Matki Bożej Mentorellskiej. W 40. rocznicę wyboru kard. K. Wojtyły na Stolicę Piotrową, w czasie oficjalnej podróży do Włoch, prezydent Andrzej Duda wraz z małżonką udał się z prywatną wizytą na Mentorellę⁸¹.

Kilkadziesiąt fotografii z odwiedzin sanktuarium mentorellskiego przez obu papieży oraz prezydenta RP eksponują zmartwychwstańcy w jednym z pokoi na parterze budynku klasztornego. Przypominają wzruszające, już historyczne chwile. Polscy pielgrzymi przy okazji wizyt w Rzymie coraz częściej docierają i do tego górskiego sanktuarium maryjnego, tak bliskiego sercu największego Polaka w historii.

⁷⁸ Hylla, *Mentorella*, s. 9.

⁷⁹ Joseph Ratzinger odwiedzał wcześniej sanktuarium jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary. Jeden raz przyjechał ze swoją siostrą. Zmartwychwstańcy posiadają bogatą dokumentację fotograficzną jego pobytów na Mentorelli.

⁸⁰ Hylla, *Mentorella*, s. 8.

⁸¹ *Audycja Pary Prezydenckiej u papieża Franciszka*, 15.10.2018, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/audycja-u-papieza-franciszka,3096> (dostęp: 20.08.2021).

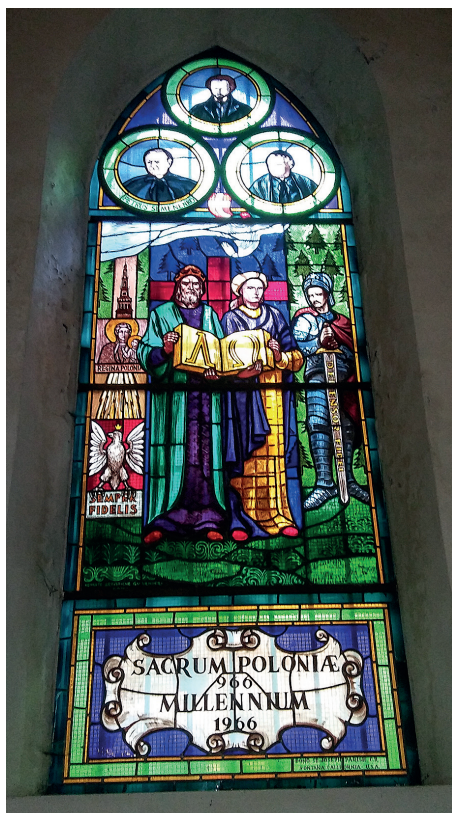
Il. 1. Autorka artykułu przy wejściu do sanktuarium; z lewej pomnik św. Jana Pawła II – dar lokalnej społeczności, fot. ze zbiorów A. Bender

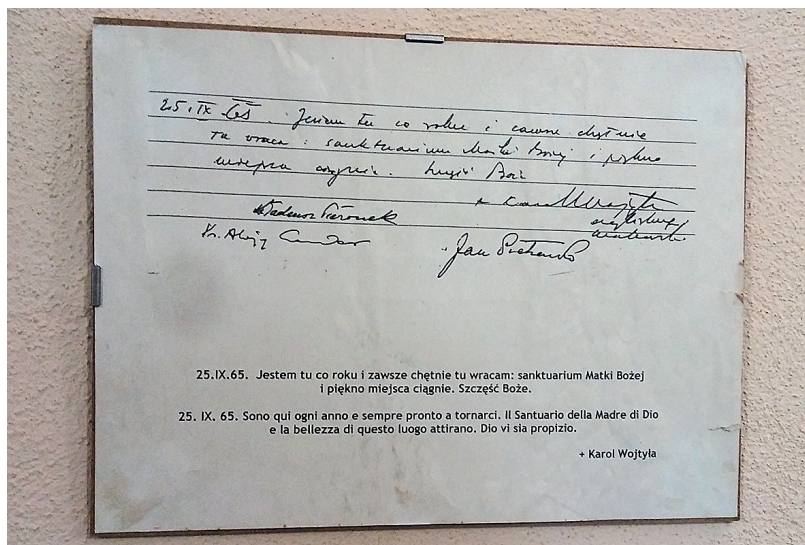
Il. 2. Wnętrze kościoła z freskiem przedstawiającym św. Kazimierza królewicza, fot. A. Bender

Il. 3. Wnętrze kościoła, w głębi figura
św. Pawła, autorstwa Tomasza Oskara
Sosnowskiego, fot. A. Bender

Il. 4. Witraz milenijny –
dar Polonii amerykańskiej,
fot. A. Bender

Il. 5. Kopia wpisu kard. Karola Wojtyły do książki gości sanktuarium w 1965 roku,
 fot. A. Bender

Il. 6. Grota św. Benedykta, fot. A. Bender

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archivum C.R.

nr 65.034.21, List Karola Kardynała Wojtyły Arcybiskupa Metropolity Krakowskiego do ks. Rektora Władysława Kosińskiego CR, 31 marca 1973 r.

Opracowania

Bartoni Laura, *Le vie degli artisti. Residenze e botteghe nella Roma barocca dai registri di Sant'Andrea della Frate (1650-1699)*, Roma 2012.

Bender Ryszard, *Chrześcijananie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia*, Warszawa 1975.

Cascioli Giuseppe, *Memorie storico-critiche del santuario di Nostra Signora di Mentorella*, Roma 1901.

Choptiany Michał, Walewska Joanna, *Miłosierdzie historii i cyfrowe samobójstwo. Archiwum na skrzyżowaniu analogu i cyfry*, „Kultura Współczesna”, 22 (2014) nr 4, s. 77-92.

Crielesi Alberto, *Due brevi vie della penitenza*, „Lunario Romano”, XXVII (1999) s. 160-184.

Czaczkowska Ewa Katarzyna, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Kraków 2013.

Czerniecki Stefan, *Tutaj Wojtyła rozmawiał z Niebem*, „Niezależna Gazeta Polska Nowe Państwo”, (2018) nr 3, s. 84-89.

Della Riccia Ettore, *Un ricordo giornalistico legato all'elezione di Papa Wojtyła nell'ottobre del 1978*, w: *Strenna dei Romanisti*, t. XLIII, Roma 1982, s. 168-175.

Fachechi Grazia Maria, Bracci Susanna, *Romanesque polychrome wood sculptures in Italy: towards a Corpus and a comparative analysis of the data from art-historical and technical studies*, „Medievalista”, (2019) nr 26, s. 1-27.

Findlen Paula, *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything*, London 2004.

Fokciński Hieronim, *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski we Włoszech*, „Polonia Włoska. Biuletyn Informacyjny”, 21 (2016) nr 3-4, s. 24-27.

Hylla Bernard, *Mentorella. Przewodnik*, Mentorella 2013.

Iwicki John, *Charyzmat Zmartwychwstańców. Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego*, t. II, Kraków-Kielce 2007.

Jan Paweł II, *Przemówienie w Sanktuarium na Mentorelli (29 października 1978 r.)*, w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. I, Città del Vaticano 1978, s. 78.

Kajdański Edward, *Michał Boym – ostatni wysłannik dynastii Ming*, Warszawa 1988.

Kałuski Marian, *Michał Boym – Polak ambasadorem chińskim*, „Studia Polonijne”, 24 (2003) s. 57-83.

Konior Jan, *Historia polsko-chińskich kontaktów kulturowych w XVII w. (na przykładzie misji jezuickich)*, Kraków 2013.

Kuzicki Jerzy, *Duszpasterstwo emigracji polskiej w Rzymie i innych krajach włoskich w latach 1795-1863; okoliczności powstania, postulaty i kierunki badawcze*, „Studia Polonijne”, 39 (2018) s. 45-73.

Lameński Lechosław, *Tomasz Oskar Sosnowski 1810-1886*, Lublin 1997.

Lorenzon Massimiliano, *Totila, re dei Goti*, Venezia 2013 [mps, Università Ca'Foscari Venezia].

- Melbechowska Aleksandra, *O dwóch polskich „nazareńczykach” – Edwardzie Brzozowskim i Leopoldzie Nowotnym*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XXXI (1969) nr 1, s. 107-120.
- Micewski Bolesław, *Zmartwychwstańcy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. XX, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1457-1458.
- [Nawrocki Michał] M.N., *Kronika*, „Roczniki Kolegium Polskiego w Rzymie”, III (1904) z. VI, s. 112-184.
- Nitka Maria, *Katalog*, Warszawa 2014.
- Nitka Maria, *Twórczość malarzy polskich w papieskim Rzymie w XIX wieku*, Warszawa 2014.
- Pelczar Józef Sebastian, *Pius IX i Jego Pontyfikat na tle dziejów kościoła w XIX wieku*, t. II, Przemyśl 1908.
- Prłat Emilian, *Leopold Nowotny. Życie i twórczość*, [b.m.w.] 2021.
- Raina Peter, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1969-1970*, t. 9, Warszawa 2003.
- Rokicki Paweł, *Mentorella, ulubione włoskie sanktuarium św. Jana Pawła II*, w: *Zróbcie cokolwiek wam powie. Sanktuaria maryjne w życiu Papieża Polaka i Prymasa Tysiąclecia*, red. W. Kućko, Płock 2020, s. 79-81.
- Rossi Attilio, *Santa Maria in Vulturella (Tivoli). Ricerche di Storia e d'Arte*, Roma 1905.
- Semenenko Piotr, *Listy*, t. IX, Rzym 2003.
- Suppellettile ecclesiastica I*, red. B. Montevercchi, S. Vasco Rocca, Firenze 1988.
- Targosz Karolina, *Polscy korespondenci Atanazego Kirchera i ich wkład w jego dzieło naukowe*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Seria A, (1968) z. 12, s. 135-145.
- Zaleski Wincenty, *Eustachy Rzymski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1341.

Netografia

- Audienca Pary Prezydenckiej u papieża Franciszka*, <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/audienca-u-papieza-franciszka,3096> (dostęp: 20.08.2021).
- Battistelli Paolo, *Alla Mentorella*, „La Libertà”, 13.04.2021, <https://laliberta.info/2021/04/13/alla-mentorella/> (dostęp: 20.08.2021).
- Benedykt XVI o św. Grzegorzu Wielkim. Katecheza wygłoszona podczas audencji generalnych w 28 maja i 4 czerwca 2008 roku*, <https://grzegorzwieli.pl/sw-grzegorz-wielki/benedykt-xvi-o-sw-grzegorzu-wielkim> (dostęp: 20.08.2021).
- Castellano Cervera Jesús, *Giovanni Paolo II. Una vita segnata dal mistero di Maria*, s. 63, <http://www.culturamariana.com/pubblicazioni/fine26/pdf/02-Castellano2005.def.pdf> (dostęp: 20.08.2021).
- Gracj Agnieszka, *Ukochana Mentorella Jana Pawła II*, <https://www.radiomaryja.pl/kosciol/ukochana-mentorella-jana-pawla-ii/> (dostęp: 20.08.2021).
- <http://www.zmartwychwstancy.pl/site/index.php/zgromadzenie/kim-jestesmy> (dostęp: 20.08.2021).
- Il Santuario della Mentorella*, <https://comunecapranicaprenestina.it/contenuti/314769/santuario-mentorella> (dostęp: 20.08.2021).
- Jan Paweł II, *Przemówienie do pielgrzymów*, <https://kalwaria.eu/strona/przemowienie-do-pielgrzymow> (dostęp: 20.08.2021).
- L'etimologia*, <http://www.tibursuperbum.it/ita/escursioni/mentorella/Etimologia.htm> (dostęp: 20.08.2021).

- Novara Vittorina, *Il Santuario di S. Maria delle Grazie alla Mentorella sul Monte Guadagnolo*, <http://www.casatomatteini.it/mentorella.htm> (dostęp: 20.08.2021).
- Menorah: cult, history and myth*, <https://museoebraico.roma.it/en/2020/02/11/menorah-cult-history-and-myth/> (dostęp: 20.08.2021).
- Michał Boym A.D. 2019 – *Polski Marco Polo*, <http://www.michalboym.pl> (dostęp: 20.08.2021).
- Nitka Maria, *Biblia ilustrowana polska Leopolda Nowotnego a ikonografia historii Polski w sztuce nazareńskiej*, „Sacrum et Decorum”, (2017) nr 10, s. 50-66, <https://sacrum-etdecorum.pl/wp-content/uploads/2022/01/nitka.pdf> (dostęp: 20.08.2021).
- Radwan Rybiński Maciej, *Papież objazdowy i zakaz powszechny*, „Dziennik Polski”, 7.05.1999, <https://dziennikpolski24.pl/papiez-objazdowy-i-zakaz-powszechny/ar/21-01420> (dostęp: 20.08.2021).
- San Benedetto da Norcia*, <https://www.benedettinisublacensicassinesi.org/san-benedetto-da-norcia/> (dostęp: 20.08.2021).
- Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej na Mentorelli*, <https://santuariodellamentorella.jimdo-free.com/w-języku-polskim/> (dostęp: 20.08.2021).
- Santuario della Mentorella*, https://www.wikiwand.com/it/Santuario_della_Mentorella (dostęp: 20.08.2021).
- Vaglio Mariangela Galatea, *Il terremoto e la casa degli Anici di Norcia*, „Archeostorie Magazine”, 2.11.2016, <https://www.archeostorie.it/il-terremoto-e-la-casa-degli-anici-di-norcia/> (dostęp: 20.08.2021).

POLSKIE ŚLADY W SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ ŁASKAWEJ NA MENTORELLI

Streszczenie

Mentorella jest jednym z najstarszych sanktuariów maryjnych w Italii. Od ponad 160 lat posługują w nim polscy zmartwychwstańcy. Według tradycji sanktuarium wznosi się w miejscu nawrócenia trybuna rzymskiego Placyda (przełom I i II wieku po Chr.). Papież Grzegorz I Wielki przekazał Mentorellę benedyktynom z Subiaco. Po ich pięciusetletnim pobycie pozostały fragmenty architektury z IX wieku, romańska bryła świątyni z XII wieku oraz kilka artefaktów (najważniejsze to figura Pani Mentorellskiej). Kolejnymi gospodarzami byli jezuici, którzy opiekowali się tym miejscem do kasaty zakonu w 1773 roku. Widowym śladem ich obecności jest obraz św. Stanisława Kostki w kościele. W 1857 roku opuszczony kościół i klasztor papież Pius IX powierzył nowo powstałemu, założonemu przez Polaków zgromadzeniu zmartwychwstańców. Dzięki ich staraniom odnowiono budynki kościelne, a kościół ozdobiono malowidłami i artefaktami autorstwa członków zgromadzenia oraz uznanych artystów, m.in. Edwarda Brzozowskiego czy Tomasza Oskara Sosnowskiego. Przed 1970 rokiem wykonano witraże, które wpisywały się w obchody tysiąclecia chrztu Polski we Włoszech.

Najwcześniejszy zachowany wpis Karola Wojtyła w księdze gości sanktuarium na Mentorelli pochodzi z 1965 roku. Jednak hierarcha odwiedził to miejsce ponad 30 razy, w tym osiem razy jako papież. Były to wizyty prywatne, skoncentrowane na modlitwie i odpoczynku. Aktualnie można odwiedzić tzw. pokój papieski, ze zgromadzonymi artefaktami po Janie Pawle II. Pamiątką po jego wizytach jest także górski szlak 502 nazwany Sentiero Karol Wojtyła. Papieża upamiętnia także figura w brązie, umieszczona przed wejściem do kościoła. Kilkadziesiąt fotografii z odwiedzin sanktuarium przez Jana Pawła II oraz prezydenta RP Andrzeja Dudę zmartwychwstańcy eksponują w jednym z pokoi na parterze budynku klasztorного.

Słowa kluczowe: Mentorella; sanktuarium maryjne; zmartwychwstańcy; muzeum kościelne; Jan Paweł II